

BOXHOLM

OMKR. ÅR 1790

SKILDRING PÅ VERS

AV

MED. DR E. O. RYDBÄCK

Första gången tryckt 1794, ånyo utgiven 1926

AV

CARL SAHLIN

Erik Ekström

BOXHOLM

OMKR. ÅR 1790

SKILDRING PÅ VERS

AV

MED. DR E. O. RYDBÄCK

Första gången tryckt 1794, ånyo utgiven 1926

av

CARL SAHLIN

Linköping 1926
A.-B. Östgöta Correspondentens Boktryckeri.
263

Den beskrivning i bunden stil över Boxholms bruk och säteri, som efter lång glömska nu åter utgives i tryck, är av ganska stort bergshistoriskt intresse. Med dess detaljuppgifter angående verks- och bostadsbygg- nader, vattenfall och dammar, dess beskrivning av den mekaniska utrustningen för järntillverkningen, dess upp- räkning av dåtida produkter giver den en livfull och målande bild av bruket och bruksrörelsen. Dess skildring av parker och djurgård och hagar och blomster och fåglar, liksom dess anteckningar om brukspatronen och hans fru, deras gastfrihet och välgörenhet, deras ideella intressen öka i hög grad värdet av denna tydlig mycket verklighetstrogna tavla från ett gammalt fornämt och för- nämligt svenskt bruk och dess bruksherrgård. Inför dessa förtjänster hos dikten förlåter man gärna författaren hans ibland alltför opoetiska ordval, hans stundom något ba- nala rimslut. I själva verket har han givit oss ett kultur- historiskt dokument, för vilket vi hava anledning känna oss tack skyldiga.

Att fastställa tidpunkten, då dikten författades, är av väsentlig betydelse, om man vill utnyttja densamma som topografisk källa. Verkställd jämförelse mellan i dikten lämnade uppgifter och annorledes kända fakta har givit till resultat att styckets tillkomst bör förläggas till tiden omkr. 1790. Med undvikande av en lång och tröttande bevisföring skall jag här endast framlägga en del mera avgörande grunder för denna datering. Dikten

trycktes första gången i ett vershäfte, som under namn av »Pläcke-Gods» utkom i Linköping 1794. Det mästa däri utgöres av tillfällighetspoesi och de flesta dikterna äro försedda med årtal: 1757, 1760—67, 1780, 1787. Boxholmskvädet är emellertid odaterat. Däri omnämnda tråddrageri och sågbladsverkstad privilegierades den 27 nov. 1783 enligt mig av disponenten Elis Wettergren lämnat meddelande. Han har även upplyst att den i dikten nämnda stenbron erhöll sin ritning approberad av Gustaf III först den 5 oktober 1787.¹⁾ I 21:a strofen förekommer Boxholms postkontor omnämnt och betecknas som nytt. Enligt benägen upplysning av den framstående forskaren i våra postala hävder, postmästaren T. Holm, beslöt K. M:t år 1786 att bifalla en av bruksägaren gjord ansökan att få ett postkontor inrättat vid Boxholm²⁾ och samma år den 10 november utfärdades konstitutorial för bruksinspektoren J. Hellstrand att vara postmästare därstädes.³⁾ Mot slutet av år 1786 eller i början av 1787³⁾ begynte kontoret som offentlig inrättning sin verksamhet. Sammanställas sålunda föreliggande tidsuppgifter, finner man att diktens födelseår bör vara att söka mellan 1787 och 1794. Närmare låter sig saken icke för närvarande avgöra.

Vid denna tid ägdes Boxholm av den mångsidigt verksamme brukspatron Carl Daniel Burén, vilken var den förste av denna släkt, som bodde på stället. Han inköpte bruksegendomen år 1779 av sin bror, brukspatron

¹⁾ Det i en brosten inhuggna årtal 1785 kan syfta på att stenhuggeriarbetet då utfördes. Själva byggandet kan hava födröjts. Kanske på grund av långsam handläggning av ärendet hos ämbetsverken. Sådant händer understundom. — Å en handteckning över bruket av år 1785 saknas stenbron.

²⁾ Mot den måttliga årslönen av 16 riksdaler 32 skill. specie.

³⁾ O. Kugelberg. Postmästare i Sverige och Finland. Sthlm 1893.

Olof Burén, sedermera adlad Burenstam, vilken blott från föregående år varit ägare. Brodren Carl Daniel ditflyttade år 1781. På annat ställe¹⁾ har jag med ledning av en notis i »Uppfostringssällskapets Tidning» för år 1782²⁾ meddelat hurusom denne företagsamme bruksägare, vilken även ägde Folkströms och Grytgöls bruk, under tiden 1773—82 hunnit anlägga 6 knipp- och spikhamrar, 1 vals- och skärverk vid Folkström, 4 manufakturhamrar vid Grytgöl samt vid Boxholm 1 vals- och skärverk, 2 plåt- och bleckhamrar, 1 råståls- och garvstålsinrättning, som jämte därstädes förut befintliga 2 stångjärns- och ämneshamrar samt 7 knipp- och spikhamrar böra hava bildat en bruksanläggning av dåför tiden sällsynt omfattning. Såsom av dikten antydes hade Boxholmspatronen även litterära intressen. Han samlade ett stort bibliotek, som han förordnade alltid skulle förvaras på Boxholm, men som av sonsonen skänktes till Linköpings stifts-bibliotek. En bland bergsmän mycket bekant bok »Tankar över lantbruket, bergsrörelsen, manufakturerna och handeln med tillämpat äreminne över stamfadern Louis De Geer», tryckt i två upplagor (Stockholm 1789 och Linköping 1790), har även C. D. Burén till författare. Han var född 1744 och avled på Boxholm 1838. År 1770 ingick han gifte med Didrika Elisabet Zetterling, prostdotter från Kuddby, född 1754, död 1827, även hon omnämnd och prisad i Boxholmsdikten.

Dess författare *Erik Olof Rydbäck* var läkare. Han föddes år 1732 i Ringarum, gick i skola i Linköping, blev student i Uppsala 1753, disputerade pro exercitio under Linné 1758, avlade med. licentiatexamen 1765 och promoverades till med. doktor samma år. År 1766 blev

¹⁾ Blad för Bergshandteringens Vänner 1925.

²⁾ Även tryckt i Hushållningsjournal för aug. 1782. Sthlm 1782.

han stadsläkare i Vadstena och kvarbodde där, från 1774 som provinsialläkare i Vadstena län, till sin död 1795. Under några år på 1770-talet var han brunnsläkare vid Medevi. Han betecknas som en kunnig och arbetsam läkare. Redan i Uppsala ägnade han sig åt vitterhet och han strödde flitigt kring sig vers och rimmerier. Dessa samlade han och utgav i två häften under ovannämnda titel *Pläcke-Gods*, den första i kvartformat, tryckt i Linköping 1792, den andra en oktavvolym, tryckt därsammastädes 1794. Utom Boxholm har även det Burénska bruket Skyllberg blivit föremål för en versifierad skildring av hans hand.

Enligt Sacklén¹⁾) har i den Hedinska porträtsamlingen, nu i Läkaresällskapets ägo, funnits ett silhuettporträtt av Erik Rydbäck. Det har icke kunnat återfinnas.

Carl Sahlin.

---

¹⁾ J. F. Sacklén. *Sveriges läkarehistoria.*

Boxholm

Skildring på vers.

Boxholm.

---

1. Mellan Småland, Ydre, Kind,
Sommen swallar, full med ör,
Störst bland nedre Göthars Sjöar;
Här man får en bruten wind;
Ty bland holmar, berg och träd
Sig de stolta wädren bryta
Så, at windarna sig hyta
Stundom met och stundom med.

2. Sommen som sitt watten fått
Utur Säby wattendrager
Samt från Kindens bäck förlager
Gjuter ner sitt öfwerflott
Uti Swartåns snabba fall,
Som lik nordanwädret susar
Och med häftigt lopp framrusar,
Öfwer klippans brutna hall.

3. Lässom Hjelten rätta mod
Mera grymt och farligt blifwer,
När han i sin varma ifwer
Ser en droppa af sin blod:
Allt hwad honom motstånd gör
Måste för hans krafster wika,
Som är wan at anse lika
Om han segrar eller dör.

4. Nåså Swartån rusar fram;
 Alla motstånd öfverwinner,
 Til deß hon med buller himmer
 Til at stöta mot en dam.
 Boxholms Bruk är just det mål,
 Der hon mäta får sin styrka;
 Der Vulcani gossar yrka
 Smiden utaf Järn och Stål.
5. Från en rund och löfwig högd,
 Der et hus, med åtta kanter,
 Blifvit byggt på grusets branter,
 Kan man skåda, helt fornöjd,
 Strömmens lopp, jag tror en mil;
 Hur den hwita forsen krusar,
 Som til konstens dammar rusar
 Och förlöper som en pil.
6. Alla husen synas här;
 Hvarje hus med hjul, och juta,
 At man här ifrån kan sluta
 Til de Werk det innebär.
 Men man blott det yttre ser;
 Låt oss stiga från det höga,
 Så får et begärligt öga
 Innom skåda mycket mer.
7. Dock förrän wi träde dit,
 Der Vulcanus har sitt näste,
 Wår nygirighet wi fäste
 På en Bro af schön Granit.
 Bron som öfwer Strömmen går
 Är med jämma hwalf belägen
 På den östra Effjö-wägen,
 Derwid Rönn och Aspen står.

8. Hwad som pryder Bron som mäst,
 År twå rader huggne stenar,
 Dem en järnked fast förenar,
 Som på hwarje sten är fäst
 Här far Smålands-Bonden fram;
 Alla usla kärror föra,
 Och til Skennings Torg framföra,
 Sällja der sitt feta fram.
9. Bruket är fördelt i twå,
 Dels i Söder, dels nordväster;
 Först uppmärksamhet jag fäster
 Wid de hus åt norden stå.
 Redan döf jag stiger in:
 Hamrar dundra, Strömmen susar
 Och Vulcani svarte busar
 Gå i fjortan och et skinn.
10. Likafullt så må de wäl;
 Alltid varma, alltid swetta,
 Gå de i Arabisk hetta
 Mellan Städet och sin Häl.
 Hvar och en sin sysla wet:
 Smältan wräkes ur sin brasa;
 Gnistor kring om henne rasa
 Och hon bärer på städet het.
11. Slagget sprutar wid hwart slag
 Som den tunge hammarru gifwer,
 Til dess ännet danadt blifwer
 Efter Smedens wälbehag.
 Med en knif mot samma städ
 Hugges det i smärre stycke,
 Efter Mästarns egit tycke,
 Som en Bonde klyfwer träd

12. Hvarje bit skall bli en stång,
 Som på städet wänds och vrides,
 Och på fyra sidor smides,
 Til dess hon blir lagom lång.
 Detta ännu blifwer blott
 För de många sorter smiden,
 Hvilka på Burénska tiden
 All sin drift och upkomst fått.
13. I et annat hus man hör,
 Hur de smärre hanrar smälla;
 Allestädes bälgor gnälla,
 Som här bullret dubbelt gör;
 Här man smider, natt och dag,
 Yrer, Billar, hwad som gagnar
 Til besfoning uppå wagnar,
 Spikar utaf alla slag.
14. Här den muntre hästen får
 Godt beslag til sina hofwar,
 Att han trygg gör sina lofwar
 Och ej rädd på isen går.
 Åkermannen får här bill,
 Axlar, skrufwar, hjul-beflager;
 Dock hwad utländsk hand här tager,
 Mycket mera stiger til.
15. Åter andra rum jag såg,
 Der som flere filar höras,
 Knifwar, Sarar, Eldstål göras,
 Bättre än i Wedewåg;
 Knappar, Spänner, ja långt mer,
 Som altsammans väl poleras,
 Och med blommor fiseleras,
 Hvilket stycket skönhet ger.

16. Det jag aldrig förr har sett,
 Är at grofwa flagget lägga
 Under watten=hammarus flägga,
 Och när detta först har skett,
 Att man krossat hvarje bit
 Smältes alt i ugnen neder,
 Och man järn deraf bereder
 Som ger åter ny profit.
17. Men i Söder får man se,
 Utom flere Stångjärns=hamrar,
 Hvaraf hela trakten flamrar,
 Åsven et Trådrageri.
 Både fin'ste Tråd och grof
 Här man genom skifwan twingar,
 Som hopfamlas uti ringar,
 Til mångfalldiga behof.
18. Femte mången nyttig sak,
 Smidas allehanda Plåtar,
 Som i fler affigter båtar:
 Nyttjas så til Spjäll, som Taf.
 Annars smides också här
 Pannor, Bottor, Kist=beslager
 Och hwad eljest man behager,
 Som i köket nödigt är.
19. Wals- och Skärwerk äro sätt,
 Att få Järnet klipt i tenar,
 Som i smidets många grenar
 Göra Smedens möda lätt:
 Skurna tenar nyttjas mäst,
 Dels til tråd och dels til spiken:
 Men så är för Plåt=Fabriken
 Walsadt järn som aldrabäst.

20. Qvarnen högst i fallet stäld,
 Bör ej heller nu förglömmas,
 Der så månge säckar tömmas
 Utas hela ortens mäld.
 Hon är stor och bygd af sten;
 Watten kunnia här ej tryta
 Som med häftighet framtryta
 I en afstånd strömmens gren.
21. Särskild gård för Inspector
 Har man bygt helt nära wägen,
 Som bequämligt är belägen
 För dess nya Päst-Contor.
 Min beskrifning är för swag,
 På et werk som i vårt Rike
 Ej lär mångstäds få sin like,
 Och förkofras dag från dag.
22. Det har kostat stort förlag,
 Att så många hus uppfätta,
 Och så sköna Werk inrätta
 Som nu visas för en dag.
 Afund vässar dock sin tand,
 Och med sneda ögon smilar
 På de hamrar och de filar,
 Som ge winst åt Swerges Land.
23. Men jag med förtjusning går
 Ifrån dessa wackra werken,
 Industriens minnes-märken;
 Saker, som jag ej förstår.
 Ingen kan väl säga mot,
 Att ju werket Mästarn prisar,
 Och med säkra prof bewisar
 Att Burén är Patriot.

24. Neptuns och Vulcani strid
 Har jag redan här besungit.
 Strömmen, som alt motstånd twungit,
 Blir på fältet mera blid,
 Der han, med en stilla flod,
 Ödmjukt sig för Ceres fröker;
 Femwäl Floras fägring öker,
 Som wid stranden blygsam stod.
25. Björkehagar, plögda fält,
 Vexla ömsom med hvarandra,
 När man will til gården wandra,
 Och sin väg til Boxholm stält.
 Djurgårds-hagen är rätt snygg,
 Utas björkars höga toppar,
 Der den unge Hjorten hoppar,
 Som förglömt at vara skygg.
26. Det förlofras år från år,
 Och den höge gärdesgården
 Kring om parken håller vården,
 Att ej Wargen plundra får;
 Men Lökatten som jag tror,
 Är det wärsta djur wi weta;
 Ty han kan som katten speta,
 Mördar grymt med wassa flor.
27. Bland det wadra man får se,
 När man går uti det gröna,
 Är en äng utas de sköna,
 Wäl planterad i Allée:
 Höga Aspar, i förbund,
 Stå på alla håll i rader;
 Här Bokfinken sjunger glader,
 På den wadra aftonstund.

28. Framför Gården är en Bro
 Öfwer Ån, som här går sacta
 Hvarifrån man får betrakta
 Båtar, som i lugnet ro.
 Här ses Mört i hopar stå,
 Hvilka spritta, blifwa rädda,
 När de jagas af en Gädda,
 Som will sluka dessे små.
29. Gården ligger mitt framför:
 Klippta Lindar ögat fästa;
 Men det sköna och det bästa
 Huswud-byggningen utgör.
 Af et wackert byggnings-sätt:
 Trapp af järn med sidostänger,
 Och mitt öfwer, Uret hänger,
 Som håd' slår och visar rätt.
30. Husets färg är röd men blek;
 Luckor, fönster-karmar hwita,
 Utaf olja och af krita:
 Taket är så svart som Beck.
 Våningarna äro twå:
 Rummen täcka som eu dager:
 När man förstun undantager,
 Finnas femton rum ändå.
31. Här är Mufernas Dvarter:
 Herr Patron sin tid så delar,
 Att han på Violen spelar
 Då en annan slår Claver.
 I et rart Bibliothek
 Ömsom han eu stund fördrifwer,
 Stundom läs och stundom skrifwer;
 Allt sker muntret som en lek.

32. Han är glad och nöjsam wärd;
 Philosophen han förnöjer,
 Och i alla samtal röjer,
 Att han är en ägta Lärd.
 Dess förnämsta egendom
 Är dess Fru, en fällsynt Dwinna,
 Angenäm och glad wärdinna;
 Altid lika, altid from.
33. Mot en torstig är Hon öm,
 Gifwer af det bästa hjerta.
 Det som lindrar nästans smärta,
 Utan affigt på beröm.
 Ingen fattig kommer här,
 Som ej får med Henne tala,
 Då Hon söker at hugswala
 Hvar och en som nödstäld är.
34. Men min rätta föresats
 Var, att här en målning gifwa,
 Och, så godt jag kan, beskrifwa
 Boxholms wackra boningsplats.
 Fyra flyglar mot hvarann
 Prydnad äfwen Gården lämna,
 Utan at de husen nämna,
 Som man utom gården faun.
35. Men jag ljuswa driller hör
 Af den lilla trädgårds-Särlan,
 Som af larfwer utaf Fjärlan
 Då och då en måltid gör:
 Sjung din korta sommar-frögd,
 Och din sång med Gökens blanda,
 Och med Siskor allehanda,
 Lef i desse buskar nögd.

36. Denne täcke trädgårds=plan,
 Desse gröna Pyramider,
 På de wackra årets tider,
 Då det gula pryder Gran:
 Hwälfsda gångar af Syréni
 Mig til denne häckar läcka,
 Att den sköna blomman plåcka
 Af det wassa törnets gren.
37. Bien samla der med flit
 Blomstrens saft, som de behöfwa,
 Och när någon will dem röfwa,
 Strida de med allmän nit.
 O! hwad Skaparn synes stor,
 Åfwen i de små Insector:
 Man må bli til undran wäckter,
 När man ser hur Viet bor.
38. I et åttakantigt hus,
 Som med sådan konst beredes,
 Att ock sjelfwa Archimedes
 Ej förmådde utan hjas,
 Mäta ut et sådant fält,
 Som en kaka skall utgöra;
 Men när Bien Wisen höra,
 Blifwer alsting wäl bestält.
39. I en hage utanför,
 Der små lösträn stå helt täta,
 Sine grenar sammanslätta,
 Här man glade Foglar hör
 Stämma upp sin hufwa sång,
 Gångar genom bryta lunden;
 Til en hwila, aftonstunden,
 Bänkar stå wid slutad gång.

40. Annars träffar man också
 Kring om gården wackra högder,
 Som åskådarn göra nögder,
 Om han orkar til dem gå;
 En af desse, rät och lång,
 Ligger bakom skog och tallar,
 Lik en fästnings höga wallar,
 Ofwan på är gjord en gång.
41. Ner om branten är en häck,
 Som med lindrigt sörj framrinner
 Och vid höjdens ås man finner
 Konstens hand uti en häck,
 Slutad med et Cabinett;
 Här är Philosophens hydda,
 Här de täta Björkar skydda,
 Hviska stå omkring hel tätt.

